Vestnik zoologii, **47**(6): 567–570, 2013

УДК 569.74:902.2(477.52)

ЗНАХІДКА ЧЕРЕПА *URSUS ARCTOS* (CARNIVORA, URSIDAE) В АЛЮВІЇ Р. СУЛА

О. М. Ковальчук

Національний науково-природничий музей НАН України,
вул. Б. Хмельницького, 15, Київ, 01601 Україна
E-mail: Biologiest@ukr.net

Находка черепа *Ursus arctos* (Carnivora, Ursidae) в аллювии р. Сула. Ковальчук А. Н. — Приведено описание находки черепа самки бурого медведя, обнаруженного в аллювиальных отложениях р. Сула в окрестностях Недригайлова Сумской обл. в августе 2008 г.

Ключевые слова: бурый медведь, череп, аллювий, эпоха бронзы, Сумская область.

The Find of the Skull of *Ursus arctos* (Carnivora, Ursidae) in the Alluvium of the Sula River. Kovalchuk O. M. — The article provides a broad description of the skull of female of the brown bear, which was found in the alluvial sediments of the Sula river in vicinities of Nedrigajlov (Sumy region) in August 2008.

Key words: brown bear, skull, alluvium, Bronse Age, Sumy region.

Вступ

В умовах антропогенної трансформації екосистем надзвичайно важливим є глибоке та всебічне вивчення історії й можливих тенденцій майбутнього розвитку фауни. Нові знахідки викопних решток тварин доповнюють уявлення про морфологію окремих видів, а також допомагають з'ясувати причини зміни їхніх ареалів, чисельності.

Метою даної статті є розгорнутий опис черепа самки бурого ведмедя та супутнього остеологічного матеріалу, виявленого у сучасному алювії р. Сула в околицях м. Недригайлів Сумської області.

Матеріал і методи

Остеологічний матеріал зібрано в алювіальних відкладах р. Сула у серпні 2008 р. під час роботи земснаряду: череп *Ursus arctos* Linnaeus, 1758, а також фрагменти нижніх щелеп і трубчастих кісток інших ссавців, які нині перебувають на зберіганні в Недригайлівському районному краєзнавчому музеї.

Визначав рештки автор з використанням відповідних зоологічних (Млекопитающие..., 1963) та палеонтологічних (Основы..., 1962) праць. Систематика узгоджена зі схемою, наведеною у праці І. Я. Павлінова та О. Л. Россолімо (Павлинов, Россолимо, 1987).

Морфологічні параметри вимірювали за допомогою штангенциркуля, лінійки й сантиметрової стрічки з точністю до 0,5 мм. У процесі виконання камеральної роботи результати морфометричного аналізу порівнювали з відповідними даними літературних джерел (Верещагин, 1973; Пажетнов, 1990).

Геологічний вік решток визначали на основі існуючих методик (Верещагин, Громов, 1953), а також з урахуванням супутнього викопного матеріалу.

Результати та обговорення

Бурий ведмідь є найкрупнішим представником хижих ссавців фауни України. На території Сумської обл. неодноразово фіксували заходи ведмедів з боку Брянських лісів, проте постійного перебування цього виду в регіоні не зареєстровано (Ковальчук, 2010).

З історичних джерел відомо, що в XVII–XVIII ст. ведмеді населяли територію лісостепової зони Сумської обл. Складачі «Описів Харківського намісництва кінця XVIII ст.», до складу якого входили й південні райони Сумщини, писа-

ли: «Медведи разоряют пчельные заводы (тобто пасіки) и убивают всякой скот» (Описи..., 1991).

Про перебування досліджуваного виду у складі лісової теріофауни Сумської обл. в її історичному минулому свідчать результати археологічних розкопок.

Разом з рештками бурого ведмедя на території Сумської обл. виявляли кістки лося європейського — *Alces alces* Linnaeus, 1758, оленя шляхетного — *Cervus elaphus* Linnaeus, 1758, сарни європейської — *Capreolus capreolus* (Linnaeus, 1758), лиса звичайного — *Vulpes vulpes* (Linnaeus, 1758), вовка — *Canis lupus* Linnaeus, 1758, видри річкової — *Lutra lutra* (Linnaeus, 1758), тхора лісового — *Mustela putorius* Linnaeus, 1758, свині дикої — *Sus scrofa* Linnaeus, 1758, зубра європейського — *Bison bonasus* (Linnaeus, 1758), а також бика свійського — *Bos taurus* Linnaeus, 1758, кози свійської — *Capra hircus* Linnaeus, 1758, свині свійської — *Sus domestica* Linnaeus, 1758 (Бибикова, 1963).

CARNIVORA Bowdich, 1821

URSIDAE Fischer, 1817

Ursus arctos Linnaeus, 1758

Опис і порівняння. Знахідка являє собою досить добре збережений череп самки бурого ведмедя (рис. 1). Стать встановлено за розвитком сагітального гребеня (у досліджуваного зразка він слабко виражений, близько 5–6 мм завширшки, з неглибоким поздовжнім жолобком).

Загальна довжина черепа 371 мм, основна довжина 335 мм, кондилобазальна довжина 355 мм. Найбільша ширина черепа 112 мм, міжочна ширина 78 мм, мастоїдна ширина 146 мм. Добре збереглася основа черепа, сліди ерозії на condilus occipitalis відсутні.

Довжина лицьової частини 180 мм, довжина носових кісток 92 мм. Висота носового отвору 60 мм, ширина 50 мм. Зруйновані виличні та очна поверхня верхньощелепної кістки.

Усі різці та ліве ікло верхньої щелепи відсутні, альвеолярні западини мають ознаки значної ерозії. Довжина правого ікла від альвеолярного пояска до вершини становить 46 мм, його ріжучий край косо зрізаний. Масивність ікла у сукупності з іншими ознаками переконливо свідчить про належність його дорослій особині (Пажетнов, 1990).

Альвеолярна довжина ряду корінних зубів 87 мм, передкорінні зуби невеликі, тупоконечні. Поверхня молярів згладжена, вони мають великі розміри. Хижі зуби слабко розвинуті, мають овальні горбки.

Виходячи з сукупності морфологічних параметрів, можна стверджувати, що виявлений череп належав дорослій самці бурого ведмедя досить великих розмірів (Верещагин, 1973).

Губчаста тканина черепа щільна, кістка має світло-буре (місцями — темно-буре зі світлими плямами) забарвлення, на свіжому зламі — темніша. Порівняно із сучасною кісткою питома маса черепа невелика.

Геологічний вік. Середній голоцен, за археологічним датуванням — епоха бронзи (IV–II тис. до н. е.).

Супутній матеріал. Крім черепа бурого ведмедя, у тому ж алювіальному шарі виявлено фрагмент нижньої щелепи собаки свійського *Canis familiaris*, неповна ліва нижньощелепна кістка бика свійського *Bos taurus*, фрагменти трубчастих кісток.

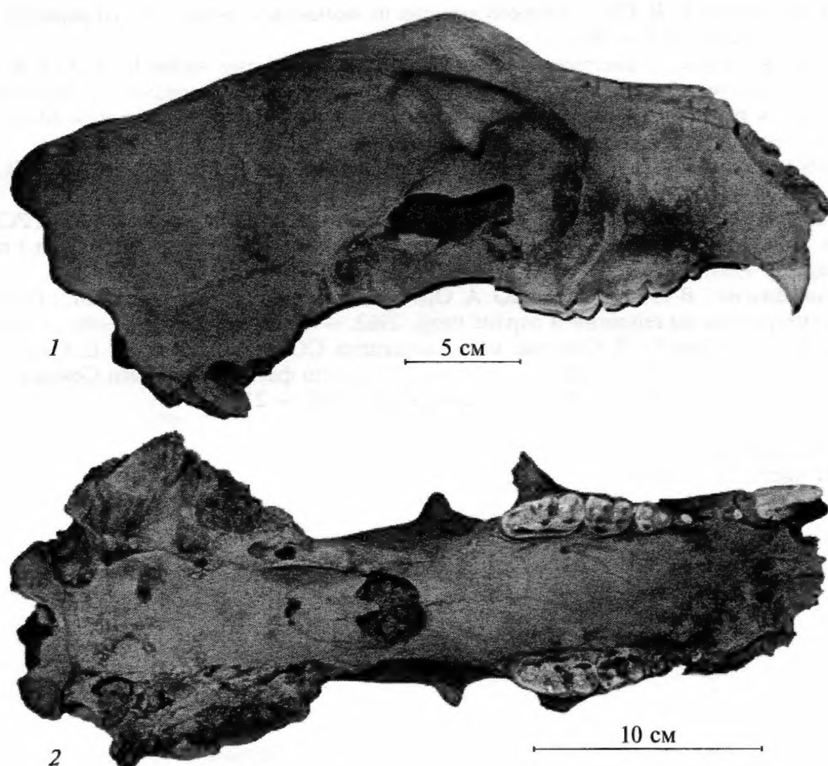

Рис. 1. Череп самиці бурого ведмедя, виявлений у р. Сула у 2008 році: *1* — вигляд збоку; *2* — вигляд знизу.

Fig. 1. Skull of female of the brown bear, which was found in the Sula river in 2008: *1* — lateral view; *2* — dorsal view.

Висновки

Досліджений череп належить бурому ведмедю, що підтверджується морфологічними параметрами й аналізом спеціальної літератури.

Разом з описаною знахідкою було виявлено кістки типових видів синантропної фауни (собака свійський, бик свійський) in situ, що дозволяє нам висловити припущення про антропогенний характер захоронення описаного остеологічного матеріалу.

Наявність решток бурого ведмедя в матеріалах археологічних розкопок на території Сумської обл. (особливо у комплексі з іншими представниками дикої лісової теріофауни) свідчить про широке поширення лісових масивів у історичному минулому регіону та про значний розвиток мисливства в регіоні.

Щиро вдячний І. К. Абаровському та І. В. Скрипченку за надану інформацію про знаходження черепа, а також М. П. Книшу, Д. В. Іванову та Ю. М. Проскурняку за цінні вказівки під час інтерпретації решток і О. М. Козлову, В. М. Федоровій та Ю. Р. Безуглій за допомогу в технічній підготовці рукопису.

Список літератури

Бибикова В. И. Из истории голоценовой фауны позвоночных животных Восточной Европы // Природная обстановка и фауны прошлого. — К. : Вид-во АН УССР, 1963. — Вып. 1. — С. 119–146.

Верещагин Н. К. Краниологическая характеристика современных и ископаемых медведей // Зоол. журн. — 1973. — **52**, вып. 6. — С. 920–930.

Верещагин Н. К., Громов В. И. Сбор остатков высших позвоночных четвертичного периода. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1953. — 39 с.

Ковальчук А. Н. К вопросу о распространении бурого медведя Ursus arctos L., 1758 в историческом прошлом Сумской области по материалам археологических исследований // Зоологические исследования в регионах России и на сопредельных территориях : Материалы Междунар. науч. конф. — Саранск : Прогресс, 2010. — С. 64–67.

Млекопитающие фауны СССР / Под ред. И. И. Соколова. — М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1963. — Ч. 1. — 642 с.

Описи Харківського намісництва кінця XVIII ст. Описово-статистичні джерела / АН УРСР. Археогр. комісія та ін. ; Упоряд. В. О. Пірко, О. İ. Гуржій. Редкол. П. С. Сохань (відп. ред.) та ін. — К. : Наук. думка, 1991. — 223 с.

Основы палеонтологии : В 15 т. / Гл. ред. Ю. А. Орлов, отв. ред. В. И. Громова. — М. : Гос. науч.-техн. изд-во литературы по геологии и охране недр, 1962. — Т. 13. Млекопитающие. — 422 с.

Павлинов И. Я., Россолимо О. Л. Система млекопитающих СССР / Под ред. В. Е. Соколова. — М. : Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 285 с. — (Исследования по фауне Советского Союза).

Пажетнов В. С. Бурый медведь. — М. : Агропромиздат, 1990. — 215 с.

Отримано 11 липня 2011 р.
Прийнято 21 листопада 2012 р.